

Kultura a mezinárodní vztahy

Zuzana Lehmannová: *Kulturní dimenze mezinárodních vztahů. Výzkumné studie Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické, 1999, číslo 1, Praha, 1999, 137 stran, ISBN 80-7079-850-5.*

Problematika kulturní dimenze mezinárodních vztahů a aplikace kulturologických poznatků v praxi mezinárodních vztahů dnes představuje významný a navýsost aktuální problém, a to především v souvislosti s procesy globalizace současného světa. Svědčí o tom řada mezinárodních konferencí posledních let na dané téma (lze např. připomenout budapeštskou konferenci z prosince 1999 na téma *Kultura na přelomu tisíciletí* či pražskou zářijovou konferenci z roku 2000 na téma *Ekonomika a kultura*) i růst počtu monografických prací a studií. V tomto kontextu představuje práce Z. Lehmannové pozoruhodný přínos.

Za cíl své studie si autorka stanovila úkol „rozpracovat problém kultury a její úlohy v mezinárodních vztazích z širšího teoretického hlediska“ a „na základě tohoto východiska upozornit na možnosti aplikace kulturologických poznatků v teorii a praxi mezinárodních vztahů a objasnit podstatné a nezastupitelné funkce kultury v mezinárodních vztazích obecně, především pak v mezinárodních politických vztazích, její úlohy jako součásti zahraniční politiky států a v činnosti pracovníků zahraničních služeb“ [Lehmannová, s. 5]. Toto v plném slova smyslu komplexní pojetí daného problému je v naší odborné literatuře dosud zcela ojedinělé. A hned na začátku této recenze je nutné konstatovat, že se autorce podařilo tuto svou náročnou představu úspěšně realizovat.

Pokud jde o „širší teoretické hledisko“, na základě znalosti zejména rozsáhlé americké literatury na dané téma Z. Lehmannová vymezuje v první části své práce sám obsah pojmu kultura, jeho vývoj jako teoretického problému a reflexi pojmu kultura ve vývoji novodobé filozofické koncepce světa až do okamžiku vstupu problému kultura do vědeckého bádání a povědomí. Charakterizuje nejvýznamnější osobnosti procesu poznání vývoje a úlohy kultury, jakož i nejdůležitější myšlenkové směry tohoto procesu. Svůj výklad začíná klasickou funkcionalistickou koncepcí B. Malinovského, pokračuje školou „kulturní ekologie“, zkoumající kulturní prvky a systémy z hlediska jejich adaptačního mechanismu ke změnám přírodního a sociálního prostředí, dále školou „kognitivní antropologie“, zkoumající hlavně otázky vlivu konkrétní kultury na proces utváření lidské osobnosti, a svůj výklad završuje „lingvistickou antropologií“, analyzující vztahy jazyka a kultury zejména z hlediska jazykové interpretace skutečnosti. Současně ukazuje, jak proces vývoje poznání kultury a rozvoje samotné kultury jako teoretické disciplíny nezadržitelně směřoval – a směřuje i dnes – k zformování nově vědy – kulturologie. V této souvislosti konstatuje: „Dnes ještě nemůžeme hovořit o ustavení kulturologie jako vědy, ale můžeme hovořit o procesu jejího formování do podoby samostatné základní vědní disciplíny“ [Lehmannová, s. 29]. Přihlédneme-li k dnes již velmi rozsáhlé odborné literatuře na dané téma (jak ukazuje i bibliografická příloha její práce), bylo by patrně přesnější hovořit přinejmenším o závěrečném stadiu formování této nové vědní disciplíny.

Vývoj teoretických poznatků v oblasti kultury byl nepochybně velmi stimulován silící potřebou praktického využívání těchto poznatků v nejrůznějších oblastech života. V souvislosti s globalizačními procesy se v této oblasti vztahy mezi vědou a praxí značně prohloubily. Podstatným stimulem zájmu o kulturní problematiku se dnes staly ekonomické zájmy a projekty spojené zejména s pronikáním na nové trhy (jeden z největších výzkumů zadala v této souvislosti firma IBM již v 50. letech), dále pak migrační vlny (zejména v závěru 20. století) a od počátku 90. let problémy spojené s rozvojem procesů samotné globalizace, jejichž řešení vyžaduje stále větší míru spolupráce přinejmenším rozhodujících aktérů světového vývoje, a tedy i jistou míru shody v určitých základních hodnotových postojích.

Z toho logicky vyplynula potřeba větší spolupráce mezi kulturními vědami a praxí mezinárodních vztahů. Autorka zde připomíná zejména osobnost Edwarda T. Halla, badatele v oblasti mezikulturních institucí a komparace kulturních specifik (jehož nejznámější prací je *Silent Language* z roku 1990), který především naznačil cestu k využití již dosažených výsledků kulturního výzkumu pro konkrétní potřeby mezinárodních vztahů a metodologicky propracoval i metody aplikace kulturologických poznatků.

Pokud jde o současnou dobu, autorka dospěla k závěru, že dnes se v teorii a praxi mezinárodních vztahů využívá poznatků kulturních věd hlavně v následujících oblastech:

- a) v oblasti poznání integračních procesů, zejména v odpovědi na otázku, nakolik je průběh integračních procesů ovlivňován vnitřní strukturou a dynamikou kulturních systémů;
- b) v oblasti poznání podstaty kulturní plurality současného světa;
- c) v oblasti poznání specifiky jednotlivých kultur, jejího odrazu v mezinárodním životě a její role jako konfliktního faktoru v soudobých mezinárodních vztazích;
- d) v oblasti poznání soudobé globální krize a zejména globální „kulturní mezery“, jevící se jako důsledek rozdílných vývojových tendencí jednotlivých složek kulturního systému;
- e) v oblasti rozvoje mezikulturní komunikace jako nástroje porozumění v mezinárodním životě a jejího využití pro zcela konkrétní potřeby mezinárodních jednání.

A zde podle mého názoru začíná nejzajímavější a z praktického hlediska i nejdůležitější druhá část studie Z. Lehmannové nazvaná *Konkrétní oblasti aplikace kulturologických poznatků v teorii a praxi mezinárodních vztahů*. I tuto část autorka uvádí obsáhlejší teoretickou pasáží – a to s odvoláním na práce P. A. Sorokina, L. A. Whiteho, W. F. Ogburna a zejména G. Hofstedeho, který v řadě monografií vymezil klíčové hodnotové orientace jednotlivých kultur –, aby pak vyslovila řadu zajímavých a mnohem jednoznačněji formulovaných, než je v naší literatuře běžné, stanovisek. Příkladem může být její pregnantní charakteristika rozdílné dynamiky vývoje materiální složky kultury, jež je stále intenzivněji integrována v rámci vytvářejícího se globálního sociokulturního systému, zatímco duchovní složka kultury dnes působí opačným směrem, znamená tedy upevňování národních kultur a vyzrávání národních kulturních systémů. „V této situaci jakýkoli sociokulturní systém,“ konstatuje autorka, „např. etnický, tj. národ a národní stát, je jednou svojí částí stále silněji spojován s ostatními v rámci vyššího, globálního systému a druhou svojí částí naopak má odstředivé tendence. Lze předpokládat, že tato konfliktní tendence bude v situaci nerovnoměrného sociálně ekonomického vývoje v současném světě spíše zesilovat“ [Lehmannová, s. 55].

Ostatně řada autorů dospěla k závěru, že právě tyto rozpory, pramenící z protikladných kulturních vývojových tendencí, budou hlavním zdrojem lokálních i světových konfliktů v následující etapě vývoje. Snad neostřeji formuloval tuto hypotézu Samuel Huntington ve známé studii *Střet civilizací*. Nicméně nelze tvrdit, že jeho názor byl a je obecně přijímán. Řadě autorů se jeho představa zdá jako příliš pesimistická. I k tomuto sporu zaujímá Z. Lehmannová jasně stanovisko: „Přestože S. Huntington příliš akcentuje hledisko konfliktu, je asi blíže pravdě než ti, kteří zastávají názor, že globální integrace bude podporovat především mezikulturní komunikaci a porozumění. Pravdu sice mají pravděpodobně obě stanoviska, integrační tendence s sebou ponese jak konfliktní, tak souladné důsledky. Dá se však očekávat, že globální integrační procesy budou doprovázeny spíše konfliktními kulturními situacemi“ [Lehmannová, s. 88].

V jedné z nejzajímavějších pasáží recenzované publikace nazvané *Hodnotové paradigma kultur* autorka nepochybně správně konstatuje: „Hodnotové paradigma představuje integrační jádro kulturního systému. Vychází z něho něco jako »nervová síť« příslušné kultury, která proniká do všech oblastí života jednotlivců a skupin, tím orientuje způsob myšlení a jednání, celý způsob života společnosti a determinuje konkrétní životní orientace jednotlivých skupin“ [Lehmannová, s. 59]. Kulturní charakteristika by proto podle jejího názoru měla být nezastupitelnou součástí přípravy zahraničněpolitických záměrů. Výzkumy totiž prokázaly, že více než 70 % neúspěchů ekonomických, politických a vojenských

záměrů má na svědomí podceňování kulturní specifiky cizího prostředí. Kulturologické znalosti by se tedy měly stát nezbytnou součástí zahraniční politiky (což je zatím v zahraniční politice většiny států spíše výjimečným jevem), kulturně-analytická činnost by měla být jedním ze základních prvků činnosti odborů kultury ministerstev zahraničí a kulturních přidělců. Aktivní kulturní politika je podle autorčina názoru nástrojem k vysvětlení specifiky vlastní kultury, cestou k zviditelnění se – což je zvláště důležité pro malé státy – v mezinárodním životě.

Oprávněnost tohoto nesporného stanoviska se autorka snaží podložit analýzou praktických postupů při aplikaci kulturologických poznatků v nejdůležitějších otázkách současného mezinárodního vývoje. Jde o analýzu vztahu k problému lidských práv, jehož současný koncept má svůj zdroj v západní kultuře a přímo vyplývá z jejího hodnotového paradigmatu, a proto se zásadně liší od konceptu konfuciánské, hinduistické a islámské kultury, dále ze vztahu k populační krizi, kde se rovněž projevuje odlišná optika moderního západního liberalismu, v jehož jazyce jsou dnes např. formulovány všechny důležité materiály OSN (program omezení porodnosti a plánovaného rodičovství se setkává se zcela negativní reakcí světových náboženství), ze vztahu k ekologickým problémům, kde je západní kultura obviňována z toho, že položila hodnotové základy současné ekologické krize, a v neposlední řadě i ze vztahu k silícím etnickým konfliktům. I zde autorka vyslovuje jednoznačný závěr: „*Problematika etnických menšin je dnes velmi významným faktorem mezinárodních vztahů a se zvyšující se mobilitou v globálním měřítku bude tento problém stále nabývat na významu*“ [Lehmannová, s. 84].

Nejednou autorka hovoří o hodnotovém systému jako o regulativu vývoje globální civilizace a v této souvislosti vymezuje i základní hodnotová kritéria [viz Lehmannová, s. 62–71], včetně kritéria individualismus – kolektivismus, aniž by se pokusila konkrétně vymezit to, co je v rámci tohoto kritéria a z hlediska celého světového vývoje zcela rozhodující, tj. kategorii zisku. Pravděpodobně proto, že kategorii zisku pokládá za kategorii čistě (nebo příliš) ekonomickou a že jejímu filozofujícímu přístupu více odpovídá pojem „individuální zájmy“, „individualistická orientace“ apod. Přitom v současné době patrně nic není schopné nahradit vyhlídky na osobní prospěch jednotlivce či sociální skupiny jako na hnací sílu dnes ve světě dominujícího tržního hospodářství. Heslem globalizace je totiž přístup na světové trhy. Je to však heslo velkého kapitálu, bohatého člověka, které nemá podstatnější význam pro chudé země tohoto světa (např. pro Nigérii nebo Čad), které nemají s čím přijít na tento otevřený trh.

Globalizační proces bude nepochybně postupovat především v rovině ekonomicko-finanční, i když nejen v této rovině. Pokud bude zisk rozhodujícím kritériem přístupu k řešení z hlediska světového vývoje rozhodujících sociálně-ekonomických otázek – a tak tomu zatím je –, pak takové palčivé problémy tohoto světa, jakými jsou světová chudoba a demografický růst, nebude možné řešit. V buddhismu např. tisíciletými ověřené meditační techniky, na něž autorka v jiných souvislostech poukazuje, mohou sice transformovat orientaci individua na konzum v orientaci na vyšší duchovní hodnoty, mohou omezit sobecké touhy člověka po materiálním blahobytu, ale samy o sobě nemohou vést k řešení problémů dnešního světa. Nemá-li se vyhlídka na realizaci kategorie zisku vymknout z rukou, nezbyvá než určitý systém kontroly zejména ekonomického a vědeckotechnického rozvoje, ve svých důsledcích systém kontroly procesu globalizace veřejnou mocí.

Většina politologů se dnes shoduje na tom, že pokud nebudou do procesů globalizace začleněny principy solidarity a sociální spravedlnosti, neposune tento vývoj svět kupředu, ale naopak k rozkladu existujících společenských struktur. Žádný zásadní společenský pohyb nemá jen příznivé dopady, a proto každý podobný pohyb potřebuje korektiv, slovy autorky regulativ. Pokud nebude dosaženo toho, aby globalizace postupovala v podstatě souběžně v rovině ekonomické, politické a kulturní, může se lidstvo dočkat selhání i těch nejvelkolepějších plánů. Z. Lehmannová proto poukazuje na nezbytnost harmonizace dynamiky probíhajících společenských změn a v této souvislosti cituje kulturního historika

H. E. Barnese, který již na počátku 50. let tvrdil, že „*nepodaří-li se dosáhnout synchronizace mezi civilizací a kulturou (duchovní kulturou), stojí lidstvo na prahu existenční katastrofy*“ [Lehmannová, s. 97]. A Z. Lehmannová k tomu dodává: „*A právě zde spočívá z hlediska kultury základní úkol soudobé epochy v dějinách lidstva: hledání společných hodnotových a normativních principů a jejich uvedení do životní praxe mezinárodního společenství*“ [Lehmannová, s. 98].

Českého čtenáře nemohou v současné situaci nezajmout autorčiny úvahy na téma „možností a mezi kulturní integrace Evropy“. Z. Lehmannová si zde klade zásadní otázku, zda vůbec existují předpoklady k jednotné evropské kultuře, zda v návaznosti na vytváření jednotného evropského hospodářského systému a jednotné politické i institucionální organizace Evropy je možné hovořit o budoucím kulturním sjednocení našeho kontinentu. A spolu s většinou odborníků odpovídá, že historické předpoklady kulturní jednoty Evropy existují. Současně však poukazuje na složitost tohoto problému zejména v souvislosti s existencí dvou odlišných kulturních okruhů v Evropě. Podle jejího názoru otázka, zda budoucí integrovaná Evropa bude „římská“, nebo zda bude vytvořen „společný evropský dům“ zahrnující římskou i byzantskou Evropu, je stěžejní otázkou současného stupně integračního procesu [viz Lehmannová, s. 91].

Zde se zřejmě autorka, silně zaujatá problematikou úlohy kultury a cele pohroužená do studia této problematiky, nechala poněkud unést svým odborným zájmem, což rozhodně není nesympatické. Nicméně mohlo by jít o „stěžejní otázku evropské integrace“, kdyby hrozilo reálné nebezpečí vstupu „byzantského Ruska“ do Evropské unie. To, co je a bude skutečností, je a bude těsná spolupráce mezi Ruskem a Evropskou unií – jak dosavadní vývoj naznačuje –, ale nikoli vstup Ruska do Evropské unie, který by evropský integrační proces v podstatě znemožnil. Asi tak, jako by např. vstup Ruska do NATO v podstatě zlikvidoval tuto nejdůležitější bezpečnostní organizaci demokratických států. Otázka existence dvou odlišných kulturních okruhů v Evropě – souhlasím, že otázka jistě nedoceňovaná – je tedy jedním z problémů evropského integračního procesu, ale nikoli problémem „stěžejním“.

Pokud jde o perspektivy vytvoření jednotné evropské kultury, autorka správně zdůrazňuje, že se bude i nadále upevňovat kulturní specifika národů a etnických skupin žijících na evropském kontinentě, že si však současně integrace a společné problémy života evropského společenství vynutí rozvinutí společných hodnotových principů, které jsou jádrem každé kultury a které budou vyjádřeny duchovní kulturou společenství evropských národů. Autorka se přitom neobává kulturní unifikace Evropy. Podstatou kulturní jednoty Evropy je totiž podle jejího názoru zvýraznění existujících společných duchovních principů a hodnot, aniž by byla setřena národní a regionální svébytnost jejich výrazu. Pojem kulturní integrace v jejím pojetí prostě znamená jak sjednocení, tak zachování odlišností. „*Přílišná unifikace nebo přílišná diferenciacce by byla brzdou integračních procesů,*“ konstatuje v závěru svých teoretických úvah [Lehmannová, s. 92].

Na stránkách recenzované knihy se Z. Lehmannová prezentuje jako autorka vyzrálých názorů, s nimiž je možné souhlasit či nesouhlasit, ale které nelze v žádném případě přehlédnout a nerespektovat. Čtenáře nutí k zamyšlení. A to je patrně to nejdůležitější, čím může badatel prospět vědeckému výzkumu. V každém ohledu jde o pozoruhodnou vědeckou studii.

Václav Kotyk